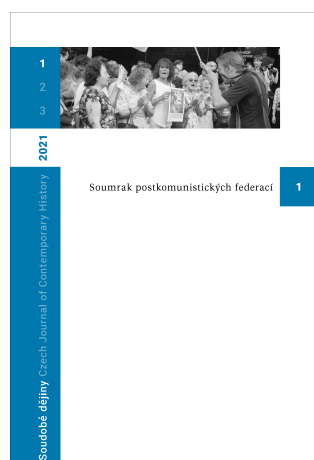


Citation style

Kopeček, Michal: review of: Adam Hudek, Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968, Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010, in: Soudobé dějiny, 2013, 3, p. 400-405, DOI: 10.15463/rec.1189727849

First published: Soudobé dějiny, 2013, 3



copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Diskuse

Dva přístupy ke komunistické historiografii a absence otázky „národního komunismu“

Michal Kopeček

Odděleny od sebe pouhým jedním rokem vydání vyšly na Slovensku a v Česku dvě základní práce k tématu dějepisectví v období československého stalinismu a reformního komunismu.¹ V obou případech jde o zásadní práce v oboru dějin historiografie. Dobře se čtou, jsou badatelsky zvládnuté, promyšleně vystavěné, přesvědčivé napsané a v mnoha ohledech inspirativní. Obě práce mají potenciál, ba jistotu, že se stanou citačním standardem nejen v oblasti dějin historiografie, ale – pro politický přesah dobové odborné historické produkce, naznačený také v názvech obou knih – též obecných dějin prvních dvou desetiletí státního socialismu v Československu. A konečně, obě jsou výsledkem disertačních výzkumů a zrcadlí současné perspektivy (respektive jejich hledání) nejmladší, postdoktorandské generace historiků v obou zemích.

Jak Hudkova, tak Sommerova kniha si již v mezičase vysloužily řadu uznalých recenzí v domácím i zahraničním odborném tisku, ale i – zejména v druhém pří-

1 HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2010, 252 stran; SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, 508 stran.

padě – některé ostré hodnotové soudy. Ve svém příspěvku se nebudu věnovat konkrétním přednostem a slabinám obou děl jednotlivě. Namísto toho se omezím na několik postřehů vycházejících z jejich vzájemného srovnání, zejména jejich odlišných metodologických přístupů a implikací, které to přináší. Budu přitom jednotlivé přístupy poněkud extrapolovat a trochu neférově autorům vyčítat, co nenapsali. Mé motivy jsou částečně osobní, vycházející z toho, co bych si rád k tématu (někdy) přečetl. Mají ale i širší ambici přispět k diskusi a promyšlení toho, co a jak dále studovat k dané problematice a období.

Oba autoři sledují stejné období a zdánlivě i stejné téma: marxistickou, respektive režimní historiografii od počátku komunistické diktatury do konce šedesátých let; Hudek slovenskou a Sommer českou. Zároveň však k tématu každý z nich přistupuje z jiné strany a tomu do jisté míry odpovídá i odlišný předmět zájmu. Hudkovo tázání vychází ze snahy sledovat osudy národního dějinného příběhu v rámci budování a provozu slovenské marxisticko-leninské, respektive marxistické historiografie. Jinak řečeno, jeho přístup bychom mohli charakterizovat jako *intelektuální dějiny historiografie* v kontextu slovenského nacionalismu a československého komunismu, respektive jeho státněpolitického projektu. Naproti tomu Sommer sleduje v tomtéž období primárně vznik a formování české takzvané stranické historiografie, které pojímá jako konstituování specifické historickopolitické kultury. Jeho přístup, vycházející ze sociálněhistorického výzkumu vědy v pojetí Bruna Latoura, by se dal charakterizovat jako *sociální dějiny komunistické historiografie*, respektive sociálně-kulturní dějiny specifického historiografického projektu – stranických dějin.

Objektem Hudkova studia je proto dobová slovenská historiografie jako celek. Jeho kniha je svébytnou souhrnnou zprávou o jejím vývoji v daném období, věnuje se dějepiscectví nejen stranickému (příznačné je, že Ústav dějin KSS si sám o sobě vysloužil v jeho knize pouze jednu stranu souvislého textu) a nejen marxistickému. Sommerova práce naproti tomu není a nemůže být zprávou o oboru jako celku. Soustředí se totiž pouze na jeden, politicky nejvýznamnější a také nejcitlivější vědecko-ideologický projekt – stranické dějiny a Ústav dějin KSČ, který tvoří institucionální páteř Sommerova výzkumného zájmu.

To ovšem vede oba autory ke sledování různých ideologických procesů, či spíše jejich odlišných akcentů. Hudka zajímá přetváření a peripetie slovenského národního příběhu v konformitě, ale i v konfrontaci s oficiální ideologií komunistické strany, s jejím prosovětským internacionalismem a nedůvěrou k nacionalismu. Autor proto užívá *genealogickou* či historicky vývojovou perspektivu, jež sleduje změny určitého jevu – zde národněhistorického narativu – z hlediska střednědobého trvání. Sommera zajímá vytváření příběhu československého komunismu v produkci Ústavu dějin KSČ, jeho institucionální vývoj a s tím spjaté specifické sociální praktiky. Historiografické vtělování českého a československého komunismu do českého národněhistorického narativu a do již existujících a přetvářejících se základních struktur československých dějin pro něj tvoří pouze okrajové téma. Narozdíl od Hudka proto Sommer preferuje kontextuální, mohli bychom říci *strukturální* perspektivu, popisující zrod a fungování určitého jevu – zde stranické historiografie – v husté síti dobových sociálně-kulturně-politických souvislostí.

Výsledkem těchto rozdílů je, že oba autoři jsou silní v jiné oblasti. V nadsázce lze konstatovat, že tam, kde je silný jeden, ukazuje se slabší místo druhého, a naopak. Sommerova práce je silná především v „hustém popisu“ zrodu a fungování stranické historiografie, který kombinuje analýzy institucionálního vývoje (zejména Ústavu dějin KSČ) a dobového sociálně-politického pozadí vývoje historiografie jako disciplíny s rozbořením „historických paradigmat“, respektive vývoje klíčových dějinných narativů, především narativu dějin českého a československého komunismu. Novátorský v české historiografii je jeho popis a rozbor stalinistické historiografie jako specifické sociální praxe, respektive jako nedílné součásti politického a totalizujícího projektu stalinistické kulturní revoluce.² To mu mimo jiné umožnilo úspěšně se vyhnout obvyklému normativnímu přístupu, s jeho neustálou potřebou v rámci „demokratického sebeutvrzování“ popisovat marxisticko-leninskou historiografii jako „deformaci“ jakési skutečné, tedy vědecké a rádobý neideologické historiografie. K nelibosti některých svých tradicionalisticky založených kritiků Sommer přesvědčivě dokládá, proč a jak důležité bylo vytváření a postupné reinterpretace stranických dějin, tehdy i později nestraničnými historiky leckdy vysmívaných.

Hodnotící přístup je naopak podle mého názoru problematickým místem Hudkovy knihy, která má přes všechnu snahu o nestrannost velmi silný normativní náboj. Autor bere liberální či liberálně nacionální dějepisectví jako závaznou normu a vše ostatní má tendenci reprezentovat jako její ideologickou deformaci. Celkový Hudkův příběh proto sleduje obvyklý motiv cesty od deformované stalinistické vědy k větší „vědeckosti“ v rámci takzvané liberalizace šedesátých let. Oproti této interpretaci, vycházející z vlastního identitního narativu bývalých reformních komunistů, z nichž se většinou během doby stali národní liberálové či socialisté, se mi zdá přesvědčivější Sommerovo „rozumějící“ pojetí měnících se příběhů stranické historiografie jako procesu přepólování a redefinice působením vždy již přítomné a většinou vědomě kultivované tendence k politické angažovanosti.

Paradoxně se limitovanost Hudkova přístupu, zdůrazňujícího „deformaci“ jakéhosi abstraktního vědeckého ideálu, projevuje tam, kde autor – zcela správně – konstatuje poplatnost historiografie oficiální československé ideologii – za první republiky stejně jako v době stalinismu. Obě periody se mu pak analyticky jeví ve velmi obdobném světle, ačkoliv samozřejmě cítí a v textu hodnotově zdůrazňuje jejich odlišnost. Myslím totiž, že zásadní rozdíl není v „ideologické deformaci“, neboť ta je (chceme-li už užívat pojmu „deformace“, naznačujícího, že existuje

2 Srv. KOLÁŘ, Pavel: Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (ed.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert: Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. München, R. Oldenbourg 2006, s. 209–241 (česky: Metanarace národních dějin v českém dějepisectví: Kontexty vzniku – kontinuita – proměny. In: SCHULZE WESSEL, Martin – PEŠEK, Jiří – PREČAN, Vilém – KOLÁŘ, Pavel: *České soudobé dějiny v diskusi*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, s. 89–123); VOŘÍŠEK, Michael: *The Reform Generation: 1960s Czechoslovak sociology from a comparative perspective*. Praha, Kalich 2012.

jakýsi „normální“ či „správný“ stav) silná v každé době – v meziválečné republice, za stalinismu či reformního komunismu stejně jako dnes. Každé historické poznání je nějakým způsobem ideologické. Rozdíl spočívá v tom, nakolik je možné různá ideologická pozadí v historické vědě vzájemně konfrontovat, v možnostech a využitelnosti autonomie vědy a vědeckého, respektive v širším smyslu kulturního a politického názorového konfliktu v prostoru vždy už předem ideologicky formovaného historického pole. V pluralitním uspořádání vzniká lepší historická věda. Nikoliv však proto, že není ideologická, nýbrž proto, že prochází zkouškou konkurence a ohněm konfrontace.

Hudek je naopak nejsilnější v popisu složitých, komplexních a nejednoznačných interakcí mezi tím, co nazývá slovenským národním příběhem, respektive jeho různými odnožemi pocházejícími z dominantních „velkovyprávění“ katolické a evangelické provenience, marxismem jako historiografickou školou a specifickou filozofií dějin, a konečně různými variantami oficiální československé komunistické ideologie, její dobové politické linie a „politiky paměti“. Celé toto komplexní myšlenkové, institucionální a kulturní „vyjednávání“ pak ve své výrazně historizující perspektivě autor zdařile zasazuje do obecného kontextu moderního slovenského historického myšlení.

Zde je patrně nejslabší stránka Sommerova výkladu, jehož soustředění na „hustý popis“ určitého výseku dobové sociokulturní reality takřka nutně vede k upozadění genealogické perspektivy v klíčové otázce, jíž je vsazení vznikajícího historického vyprávění českého a československého komunismu do kontextu tehdejší české historiografie, a především tradičního národně identitotvorného příběhu. Že si to autor uvědomuje, je patrné z některých stručných konstatování, jako když píše: „Československý komunismus, vyznávající utilitární způsob historického myšlení a od poloviny třicátých let výrazně se nacionalizující, nakonec našel ‘svůj’ historický příběh v neo-obrozeneckých vyprávěních Zdeňka Nejedlého.“ (s. 118) Jak k tomu dochází, už ale autor neukazuje. Ani to, že Nejedlého obrozeneco-komunistické vyprávění mělo mezi marxistickými historiky více odpůrců než příznivců a k čemu tento fakt vedl právě v reformních šedesátých letech, která jsou hlavní osou Sommerova výzkumu. Tehdy totiž nastala další fáze relativně úspěšného propojování marxisticky založeného narativu českého komunismu a českého národněhistorického příběhu na základě nového kompromisu mezi revizionistickým marxismem a českým pokrokařstvím, respektive historickými revolučními tradicemi (Karel Kosík, Robert Kalivoda). Tuto zásadní historickou otázku ovšem Sommer zodpovědět nemůže, protože objektem jeho studia je stranická historiografie, a nikoliv česká historiografie, nebo dokonce české historické myšlení dané doby.

Ani jedna z obou knih neodpovídá na jinou zásadní otázku, která má v českém i slovenském prostředí stejnou naléhavost, byť zároveň dosti odlišné historické kontury. Mám na mysli stále ještě příliš citlivou a konsenzuálně obcházenou otázku po původu, povaze a roli českého, respektive slovenského „národního komunismu“, a tím i národněkomunistického historického vyprávění. Uvědomuji si přitom, že není úplně férové vyčítat autorům, že neodpovídají na otázku, kterou si nekladou. Zároveň se ale ptám, zda vlastně v obou případech neměla zaznít.

U Adama Hudka je absence otázky po národním komunismu zdánlivě logická. Jednak po procesech s takzvanými buržoazními nacionalisty na začátku padesátých let fakticky ani nebylo možné národní komunismus na Slovensku veřejně artikulovat. Tato zátěž měla za následek, jak ostatně autor ve své knize přesvědčivě ukazuje, že i po roce 1963 byly slovenské emancipační postoje v politické i historické sféře formulovány velmi opatrně. Jednak se problematika slovenského národního komunismu – jakkoliv opomíjená – obvykle spojuje až se sedmdesátými lety, a tudíž se „zprofanovanou“ „normalizační“ elitou. Pokud by si však Hudek otázku „národního komunismu“ položil, objevili by se mu v jeho práci při popisu šedesátých let někteří noví aktéři, jako například Viliam Plevza či Vladimír Mináč, neboli hlavní budoucí představitelé „normalizačního“ slovenského národního komunismu. Počátky jejich národněkomunistického vyprávění zřetelně tkví v emancipačním slovenském komunistickém pohybu šedesátých let. Jeho základní kameny jak známo tvořila rehabilitace takzvaných slovenských buržoazních nacionalistů, zejména Gustáva Husáka a davistů, s tím spjatá rehabilitace Slovenského národního povstání, ale také rehabilitace slovenského povstání roku 1848. To jsou historická „symbolická centra“ (řečeno s Milošem Havelkou), jejichž reinterpretaci v historiografii sám Hudek zdůrazňuje. Chybí mu však širší kulturní zarámování historiografické produkce. Mináčova esej *Tu žije národ*, obsahující již většinu důležitých elementů slovenské národněkomunistické mytologie, je už z roku 1965. Jeho zcela zásadní *Dúchanie do pahrieb* vychází sice až v roce 1970, svými kořeny ale tkví ve slovenském národněemancipačním hnutí šedesátých let. Otázkou pro Hudka by pak bylo, co Mináče – kromě faktu, že nejde o historiografii, nýbrž o historizující esejistiku – interpretačně odlišuje například od Mesárošova výkladu revoluce z roku 1848, který Hudek ve své knize probírá.

S trochou nadsázky by bylo možné se ptát, není-li toto zpětné odsouvání budoucích národněkomunistických „normalizátorů“ z „liberalizujícího“ diskurzu šedesátých let stále ještě pozůstatkem politiky paměti osmašedesátníků a jejich nejvýznamnějších, stále vlivných představitelů z řad špičkových slovenských historiků, jakými byli a jsou Ľubomír Lipták, Jozef Jablonický, Július Mesároš či Ivan Kamenec. Ve své snaze o novou citlivost k národním aspektům a její zakomponování do marxistického dějinného schématu ostatně nestáli v šedesátých letech od budoucích národních komunistů zas tak daleko.

Také u Vítězslava Sommera by se na první pohled logicky dala odůvodnit absence tázání po národním komunismu. Soustředí se přece na Ústav dějin KSČ, který národněkomunistický narativ primárně nevytvářel. Současně ale sám autor charakterizuje stalinistickou historiografii jako dodržování „několika základních konstant typických v sovětském dějepiscectví doby stalinismu, propojených s tradičními motivy národní historiografie“: těmito konstantami bylo zaměření na národ a stát jako dvě základní entity, velký důraz na roli osobnosti v dějinách, dávající anonymním masám cíl jejich snažení, a také akcent kladený na rozpor mezi silami pokroku a silami reakce jakožto základní motor dějinného vývoje (s. 98 n.). Šlo tedy o myšlenkové a interpretační postupy, které Zdeňka Nejedlého přímo předurčovaly

k tomu, aby se stal bezmála neúspěšnějším představitelem „národního stalinismu“ přinejmenším ve středovýchodní Evropě.³

Protože Sommer nevěnuje pozornost stoupající národní senzitivě stranických historiků, uniká podle mého názoru z jeho zorného pole jedna podstatná stránka jejich politické angažovanosti. V šedesátých letech se z bývalých potíračů buržoazních národních tradic stávali podporovatelé a obhájci nejen stranického reformního projektu, ale ve svém sebepojetí často i mluvčí „celonárodních“ zájmů. Obrazně řečeno, v tomto období Nejedlého „národní stalinismus“ nahrazovalo něco, co bychom snad mohli pracovně nazvat Kosíkovým, Kunderovým, ale i Kaplanovým, Křenovým, Kuralovým či Hüblovým „národním reform-komunismem“.

Že se jedná o problematiku pro stranickou historiografii zásadní, ukazuje řada motivů, které Sommer dobývá z archivních materiálů a analyzuje – ať už je to například Kreibichova kritika českého nacionalismu, jak se projevovala u „partajních“ historiků, historická rehabilitace takzvané specifické československé cesty k socialismu z let 1946 až 1948 anebo také otázka hodnocení protinacistického odboje a protektorátu, jemuž jsou v knize věnovány mimo jiné vynikající pasáže o činnosti a dílu Jana Tesaře.

Otázka českého i slovenského národního komunismu (a stalinismu) a jemu odpovídajících historických legitimizačních narativů zůstává tak i nadále opomíjeným tématem historického bádání v obou zemích. Nemyslím, že by příčinou bylo nějaké „špatné svědomí“ českých a slovenských historiků. Mnohem spíše je za tím nedostatečně reflektovaný „národocentrický“ charakter soudobých dějin (výrazný ve srovnání s dnešním historickým studiem starších období), ale možná také teoreticko-metodologická nejistota u tématu, které teprve v poslední době získává opět na pozornosti v mezinárodním bádání.⁴ Nastolení otázky povahy a role „národního komunismu“ v obou zemích a jeho relativní úspěšnosti by však mohlo být jedním z klíčových předpokladů pro pochopení snahy části polistopadové historicko-politické produkce, vyzbrojené symptomatickým modelem totalitarismu, doložit „neorganickou“ povahu komunistického panství v národních dějinách.

3 Srv. KŘEŠŤAN, Jiří: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 5. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokofán 2005, s. 15–41; GÓRNY, Maciej: *Przed wszystkim ma być naród: Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Warszawa, Trio 2007.

4 Srv. MEVIUS, Martin: Reappraising Communism and Nationalism. In: *Nationalities Papers*, roč. 37, č. 4 (2009), s. 377–400.